

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1216>

Geliş Tarihi: 16.02.2018

Kabul Tarihi: 15.04.2018

DİNİ İLİMLERLE TOPLUMSAL GERÇEKLİĞİN UYUMLU OLMADIĞI BİR ORTAMDA İLAHİYAT EĞİTİMİNİN ETKİLİLİĞİ*

Behram HASANOV**

Öz

İslam medeniyeti tarihini incelediğimizde çeşitli İslami ilimlerde tartışılan konuların büyük çoğunluğunun toplumsal alanda bir karşılığının olduğu görülmektedir. Günümüzde İslami ilimlerle toplumsal gerçeklik arasında böyle bir bütünlük ve tekabüliyetten bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Bu durumun İlahiyat fakültelerindeki eğitimin niteliği üzerinde bazı önemli etkileri bulunmaktadır. Günümüzde İslami ilimlerin konu içerikleri ile gerçek hayat arasındaki kopukluklar, her şeyden önce, yeni bilgiyi mevcut bilgilerle ilişkilendirerek öğrenmeyi ifade eden “anlamalı öğrenme”yi neredeyse imkânsızlaştırmakta ve etkisiz öğrenme olarak niteleyebileceğimiz ezberci öğrenme biçimine yol açmaktadır. Söz konusu kopukluk toplum bilimleri ile İslami ilimlerin ilişkisini ve eğitim-öğretimde söz konusu disiplinler arasında bütünlüğün sağlanmasını da olumsuz şekilde etkilemektedir. Son olarak bilgilerin akla yatkın olması için onları destekleyici bir toplumsal yapının önemine işaret eden Peter Berger’in tespitlerinden hareketle, söz konusu kopukluğun öğrencilerin tahsil ettikleri İslami konuların makuliyetine yönelik soru ve sorunlar ortaya çıkaracağını da söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: *İslami İlimler, Toplumsal Gerçeklik, İlahiyat Fakülteleri, Din Öğretimi.*

* Bu makale 16-18 Kasım 2017 yılında yapılmış Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi’nde sözlü olarak sunulan “İslâmî İlimler ile Toplumsal Gerçeklik Arasındaki Kopukluğun İlahiyat Fakültelerindeki Eğitimin Niteliğine Etkileri” isimli tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

Abstract

When we examine the history of Islamic civilization, it is seen that the vast majority of the topics discussed in the various Islamic sciences have a social dimension. Today, it is unlikely to talk about such an integrity and correspondence between Islamic sciences and social reality. This has some important implications on the nature of education in the faculties of theology. The disconnection between the subject matter of real Islamic sciences and real life today, above all, makes "meaningful learning" almost impossible by expressing learning by associating new knowledge with existing information, and leads to a form of learning that can be characterized as ineffective learning. The disconnection negatively affects the relationship between social sciences and Islamic sciences and the provision of integrity between the disciplines in education and training. Finally, from the findings of Peter Berger who points out to the importance of a social structure that supports knowledge in order to make the knowledge plausible, we can also say that the disconnection will lead to questions and problems about the plausibility of Islamic subjects in the eye of students.

Keywords: *Islamic Sciences, Social Reality, Divinity Schools, Religious Education.*

Giriş

İlahiyat fakültelerinde okutulan -özellikle de temel İslâmî ilimlerderslerin konu içerikleri ile mevcut toplumsal alan arasındaki bağın niteliği İslâmî ilimlerin, hatta daha da genel olarak İslam medeniyetinin içinde bulunduğu durumla yakından ilgilidir. Şöyle ki, görebildiğimiz kadarıyla, İslam medeniyetinin canlı ve dinamik olduğu dönemlerde İslâmî ilimler toplumsal hayatın tamamını anlamlandıran bir kapsayıcılığa sahip olmuştur. Buna karşın toplumsal alan ve İslâmî ilimler arasındaki bağın kurulmasıyla ilgili sorunlar yaşanması ile İslam medeniyetindeki gerileme aynı dönemlere tekabül etmektedir. Fakat bu makalede konunun bu kadar kapsamlı bir şekilde ele alınmasının mümkün olmadığı da ortadadır. Bu nedenle söz konusu bağın günümüzde kopuk olduğunu öne sürerek, bu kopukluğun İlahiyat fakültelerindeki eğitim kalitesine etkilerini ele almaya çalışacağız.

Din eğitim ve öğretimi yapan kurumlarla toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki bağlamında mevcut sorunlara işaret eden çalışmalar az sayıda da olsa mevcuttur. Bu bağlamda Ali Rıza Gül'un (2016) çalışması Yüksek Din Eğitimi Kurumlarındaki eğitim öğretim programlarının toplumsal gelişmelerin bir sonucu olarak farklı alanlarda ortaya çıkan din hizmeti alanlarıyla ilgili ihtiyaçları karşılayamadığını ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeni programların gerekliliğini ele almaktadır. Hasan Meydan tarafından yapılan bir diğer çalışma

Dinî İlimlerle Toplumsal Gerçekliğin Uyumlu Olmadığı Bir Ortamda İlahiyat Eğitiminin Etkililiği

(2017) da İmam-Hatip Okulları'nda eğitim ve öğretimi yapılan İslâmî ilimlerin sosyal ve bilimsel içerikle birlikte ele alınarak konu ve anlam bütünlüğünün sağlanmasının “anamlı öğrenme” açısından önemini tartışmaktadır.

Bu makalede İslâmî ilimlerle toplumsal gerçeklik arasındaki kopukluğun İlahiyat fakültelerindeki eğitim kalitesine etkisi iki boyutta ele alınmaktadır. Önce din sosyologu Peter Berger'in geliştirdiği teorik çerçeveden hareketle, dini bilgilerle toplumsal yapının birbirinden kopuk olduğu bir ortamda yapılan din eğitiminin beraberinde getirdiği sorunlar tartışılmaktadır. Daha sonra da konu “ezberci öğrenme” ve yeni bilgiyi mevcut bilgilerle ilişkilendirerek öğrenmeyi ifade eden “anamlı öğrenme” bağlamında değerlendirilmektedir. Bu makalede toplumsal gelişmelerden kopuk bir din eğitim ve öğretiminin ezberci öğrenme düzeyinde kalmaya mahkûm olduğunu öne sürmekteyiz.

İslâmî İlimlerle Toplumsal Gerçeklik Arasındaki Tarihsel Bağ

İslam medeniyetinin inşası süreci olarak niteleyebileceğimiz ilk yüzyıllarda dönemin ilim erbabının inanç, ibadet, ahlak, muamelat vb. alanlarda, dini kaynaklardan hareketle İslam ümmetinin mevcut şartlara göre uyması gereken kuralları ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Ulema aynı zamanda bütün güncel tartışmalara etkili bir şekilde katılım sağlayarak karşılaşılan sorunlara ve meydan okumalara İslâmî değerler temelinde çözüm aramaya ve cevap vermeye çalışmıştır. Dolayısıyla bir taraftan toplumsal alan İslâmî değerlere göre inşa edilirken, diğer taraftan da İlmi tartışmalar güncel konulara göre şekillenmiştir. Bu durum bireysel “öznel dünya” ile toplumdaki “nesnel dünya” arasında görece uyumu sağladığından dolayı öncelikle müminlerin anlam ve zihin dünyalarının bütünlüğü açısından büyük önem taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda İslâmî ilimlerle Müslüman toplumların karşı karşıya kaldıkları yaşam gerçeklikleri arasındaki bütünlük ve tekabüliyeti sağlaması açısından da büyük öneme haizdir. Söz konusu tekabüliyetin tarihsel örneklerini ortaya koymak açısından birkaç konuyu kısaca zikretmekte fayda görüyoruz.

Bu konulardan birisi ilk yüzyılların en fazla tartışılmış konularından biri olan Halku'l-Kur'an meselesidir. Müslümanların farklı coğrafyalara açılmaları ve farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşmaları sonucunda baş etmeleri gereken birçok meydan okuma bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Hıristiyan kültürü ve teolojisi idi. Söz konusu kültür ve teolojiye göre Hz. İsa İlahi

“kelime” olarak addedilmekte ve zaman zaman Kur’an da delil gösterilerek “kelime”nin yaratılmamış olduğu ispatlanmaya çalışılmaktaydı. Amaç kuşkusuz Hz. İsa’nın ilahlık sıfatını kanıtlamaya çalışmaktı. Bu meydan okumayla baş etmeye çalışan İslam uleması uzun süre bu konuyu yoğun bir biçimde tartışmıştır. Dönemin Halifelerinden Me’mûn’un (ö. 218/833), Bağdat valisine yazdığı mektupta Kur’anın mahlûk olmadığını söylemenin Allah’ın kelimesi olduğu gerekçesiyle Hz. İsa’nın yaratılmadığını söyleyen Hıristiyanların sözlerine eşdeğer olduğunu ifade etmesi bu konudaki ilmi tartışmaların kaynağında güncel bir meydan okumayla baş etme çabası olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim konuyla ilgili tartışmalara katılan Mutezili âlimler de Kur’anın mahlûk olmadığını savunmanın Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki görüşleriyle paralellik göstereceğini vurgulamaktaydılar (Öğmüş, 2009: 19-20). Dolayısıyla Halku’ul Kur’an tartışmalarını “o dönemin sosyal, siyasal, ideolojik, teolojik ve felsefî zeminden soyutlayarak değerlendirmek fikirler ile hadiseler arasındaki bağı koparmak anlamına gelir” (Yıldırım, 2011: 53).

Bahsedilen dönemde tartışılan ilmi konular sadece “dış dinamikler”in etkisiyle gerçekleşmemekte, aynı zamanda “içeride” yaşanan toplumsal sorunlar da felsefi-teolojik tartışma ve değerlendirmeleri beraberinde getirmekteydi. Özellikle kader ve kebir (büyük günahlar) konusuyla ilgili ortaya çıkan ilmi görüşleri bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Müslümanların birbirleriyle savaştıkları Cemel ve Sıffin savaşlarının ardından kader kavramından ne anlaşılması gerektiği ve büyük günah işleyen bir müminin durumunun ne olduğu konusunda felsefi-teolojik zeminde ciddi tartışmalar başlamış, görüşler serdedilmiştir (Tunc, 1978; Sinanoğlu, 2002).

Son olarak fikhî konulardaki fetvaların oldukça önemli bir kısmı dönemin toplumsal, ekonomik, siyasi vb. konulardaki meselelerine çözümler getirmeye yöneliktir. Diğer bir ifadeyle tutum ve davranışlarla ilgili hayatın bütün alanlarında ortaya çıkan sorunları belli ilkelerden hareketle çözüme kavuşturmaya çalışan fikhin konularıyla, “nesnel dünya” arasında bir tekabüliyet bulunduğunu görüyoruz. Doğal olarak fetvalar tarım toplumunun, dönemin bilimsel ve teknolojik gelişmişlik düzeyinin, kültürel-hukuksal özgürlükler düzeyinin (köle ve cariyelere ilişkin meseleler), çalışma hayatının vb.’nin ihtiyaç ve şartlarına göre şekillenmiştir (bkz.el-Kuduri, 2015; el-Mavsîlî, 2011). Söz konusu şart ve ihtiyaçlara o kadar önem verilmiş ki, aynı fakih, farklı bir toplumsal-kültürel-coğrafi mekân ve zamanda, temel değer ve ilkelerden ödün vermeden farklı içtihatlar yapabilmıştır. Bunun en meşhur

Dinî İlimlerle Toplumsal Gerçekliğin Uyumlu Olmadığı Bir Ortamda İlahiyat Eğitiminin Etkililiği

örneği Irak'tan Mısır'a gittikten sonra bazı fetvalarını değiştiren İmam Şafii'dir (bkz. Araz, 2015).

Dinî Bilgi ve Anlam Sistemi ile Sosyal Yapı Arasındaki Bağı Din Eğitime Etkileri

Modern kurumların ve yaşamın İslam toplumlarında yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte, tarım toplumunun ihtiyaçları dikkate alınarak inşa edilen İslamî ilimler modern hayatın tamamını kapsama konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu durumun İslamî ilimlerin okutulduğu İlahiyat fakültelerine ne tür yansımaları olduğunu ve eğitimin kalitesi üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını aşağıda incelemeye çalışacağız. Konuyu önce sosyolojik bağlamda ele alarak dini bilgi ve anlamla toplumsal yapı arasındaki mesafenin açık olduğu bir toplumda din eğitim ve öğretiminin sorunlarını tartışacağız. Ardından da sosyal ve bilimsel içerik olarak öğrencinin bilişsel yapısında temelleri bulunmayan dini bilgileri öğrencilerin “anamlı öğrenme” ile özümseme imkânlarını “anamlı öğrenme” teorisi çerçevesinde değerlendireceğiz.

Ünlü din sosyologu Peter Berger dinin sosyolojik bir gerçeklik olarak hayatiyetini, birbirini destekleyen dini anlam sisteminin ve toplumsal yapının varlığına bağlamaktadır (Berger, 2000: 71-98). Dini anlam sisteminin işlevi toplumsal yapının, kurumların, rollerin yasallaştırılması ve neden “olduğu gibi” olması gerektiği ile ilgili bilgi ve anlam sağlamaktır. Çünkü insanlar her zaman “niçin” sorusunu sorarlar. Din var olan toplumsal düzeni, kurumları, rolleri, gelenekleri vb. kozmik bir referans çerçevesine “yerleştirerek” toplumsal realiteyi nihai, evrensel ve kutsal bir gerçeğe bağlar. Dinin bu tür bir “yasallaştırma” yapmasının önemi nesnel toplumsal gerçekliğin, aynı zamanda fertlerin sübjektif bilincine kabul ettirilmesini de sağlamasında yatmaktadır (Berger, 2000: 71-79). Örnek vermek gerekirse, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde Tevhid ilkesine aykırı olan değerlere müsamaha gösterilmezken, katı toplumsal gerçeklik olarak var olan bazı kurumlar dini açıdan meşruiyet sınırları dışına itilmek yerine, ilahi kaynaklı ilkeler referans alınarak düzenlenmeye ve böylece idealler doğrultusunda dönüştürülmeye çalışılmıştır. Kölelik kurumu bunlardan biridir. İslam köleliği özendirilen ve teşvik eden bir tutuma sahip olmadığı halde, katı sosyal bir gerçeklik olarak var olan kölelik kurumunu görmezden gelmemiş, tasvip etmediği bu kurumu bile İslamî kurullarla düzenlemeye çalışmış ve köle azat etmeyi ciddi teşvik vb.

düzenlemeler sayesinde kurumun zamanla kendi gücünü iyice kaybetmesine neden olmuştur. Benzer şekilde, İslamî toplum düzeni tasavvuruyla ilgili teorik yaklaşımlar ortaya konulduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sonrasında inşa edilen toplumsal düzenin yanı sıra, takip eden yüzyıllarda ortaya çıkan toplumsal kurumlar da meşru çerçevenin dışına itilmeyerek, bu kurumların sahip olması gereken hukukî ve ahlâkî normlar ortaya konulmaktaydı (bkz. Nizamül Mülk, 2015; Tusi, 2007). Örneğin, hanedanlık dönemin yaygın yönetim biçimi olarak kabul gördü, hatta yöneticiler kozmik düzen hiyerarşisinde bir statüye “yerleştirildiler”. Fakat aynı zamanda yöneticilerin sahip olması gereken vasıflar ve yönetmede takip etmesi gereken ilkeler de kutsal referanslarla ortaya konuldu. Dolayısıyla ne tamamen gerçekliye teslim olma, ne de var olanı yok sayma tutumu hâkim olmuştur. Tam tersine, realiteyi, toplumsal hayatın gerçekliklerini kabul ederek, onu ideal değerler doğrultusunda dönüştürme etkisine de sahip olabilme eğilimi ağır basmıştır. Sonuç itibariye nesnel dünya ile bireylerin öznel dünyası arasında bir tutarsızlık değil, bir tekabüliyet söz konusu olmuştur.

Berger’e göre, diğer taraftan, dini dünyanın, başka ifadeyle dini bilgi ve inançların insanların sübjektif dünyasında kendine yer edebilmesi, söz konusu inanç ve bilgilere tekabül eden toplumsal yapı ve kurumların varlığına bağlıdır. Çünkü “her bir dünya, yaşayan insanlara gerçek görünen bir dünya olarak kendi varlığının devamı için toplumsal bir “temele” ihtiyaç duyar” (Berger, 2000: 90). Berger’in “makul yapı” olarak isimlendirdiği bu toplumsal temel “dini dünya”nın makul olmasını sağlayan bir ön koşuldur. Bu makul yapı tahrip edildiği zaman ona tekabül eden dünyanın, yani dini bilgi ve inançların gerçekliği de “korkunç bir hızla” çözülmeye başlar. Dolayısıyla “makul yapılar”, içerisinde dini sistemlerin anlam kazandığı sosyal-kültürel bağlamlara işaret etmektedir. Bunun içindir ki, dini inanç ve bilgiler sadece güçlü bir toplumsal yapı tarafından desteklendiğinde fertler tarafından makul bir şey olarak görülmektedir (Berger, 2000: 90-98).

Sonuç itibariyle toplumsal yapılar, kurumlar vb. çoğu zaman dini anlam sistemleri tarafından bir “yasallaştırma”ya ihtiyaç duyarken, dini anlam sistemleri de toplum fertleri tarafından makul görülebilmeleri için toplumsal bir bağlamda var olmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Böyle bir tekabüliyetin olmadığı bir toplumda kuşkusuz din ciddi şekilde aşınmakta ve seküler bir yaşam hâkim olmaktadır. Fakat biz söz konusu tekabüliyetin yokluğu konusunu, makalemizin

Dinî İlimlerle Toplumsal Gerçekliğin Uyumlu Olmadığı Bir Ortamda İlahiyat Eğitiminin Etkililiği

konusu gereği, sekülerleşme bağlamında değil, İlahiyat fakültelerindeki eğitimin verimliliği bağlamında tartışacağız.

Yukarıda bahsedilen “yasallaştırma” konusunu en temel meselelerden biri olan ve kelim kitaplarında yer alan nübüvvet konusu bağlamında ele alacağız. Vahyin bir bilgi kaynağı olarak reddedildiği günümüz dünyasında nübüvvet konusu din kurumunun bekası açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim toplumdaki sekülerleşme eğilimlerine rağmen varlığını sürdüren din kurumunun modern eğitimin süzgecinden geçen yeni kuşakların entelektüel sorgulamalarına cevap verebilmesi büyük ölçüde nübüvvetin temellendirilmesiyle mümkündür. Çünkü nübüvvet konusu vahyin imkânını tartışmakta ve vahyin bir bilgi kaynağı olarak mümkünlüğünü ispat etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle de günümüzde din kurumunun entelektüel ve inançsal düzlemde ayakta kalması açısından nübüvvet konusu büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen, Modern Çağ’ın seküler zihin dünyasının felsefi alt yapısını oluşturan, vahyin ve aşkınlı ilgili bütün bilgilerin doğrulanabilirliğinin imkânsızlığını iddia eden ayrıntılı çalışmalarla ilgili Kelam kitaplarında herhangi bir cevap bulunmamaktadır. Özellikle Kant tarafından formüle edilen (bkz. Erişirgil, 1997: 102-153) bu çalışmaların din için 250 senedir baş edilmesi gereken ciddi bir meydan okuma olduğu ortadadır. 1000 sene önce kullanılan formüller ve ifade biçimlerini aynen muhafaza etmek yerine, vahyin ve metafizik bilginin imkânı ile ilgili yeni meydan okumaları da dikkate alan bir yeniden ifadelendirmenin mevcut olmaması toplumdaki din kurumunun, özellikle modern eğitim tarafından şekillendirilen yeni kuşaklar açısından, dayanıklılığını zayıflatmaktadır.

Toplumdaki diğer kurumlarla ilgili de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Nitekim günümüz toplumlarının şartlarını; ekonomik, eğitimsel, finansal ve siyasal kurumlarını, çağdaş çalışma hayatını vb.’ni dikkate alan felsefi-kelamî, ahlâkî ve fikhî tanım, norm ve çözümler bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konularla ilgili bilgiler İlahiyatlarda okutulan ders kitaplarında yer almamaktadır. Sonuç itibariyle, öğrencilerin zihinlerinde söz konusu kurumları ve toplumsal şartları dini anlam açısından bir konuma oturtmaları imkânsız hale gelmektedir.

Diğer taraftan İslâmî İlimlerle ilgili, ilahiyat fakültelerinde yaygın olarak okutulan kitaplarda, büyük oranda, modern öncesi toplumlarının sosyal, siyasi, kültürel, eğitimsel, ekonomik vb. kurumlarını temel alarak geliştirilmiş dini-nazari norm, tanım ve çözümler yer almaktadır. Söz konusu norm, tanım ve

çözümler doğal olarak yine modern öncesi toplumun yaşam şartlarını temel olarak geliştirilmiştir. Bu durum kuşkusuz ilahiyat fakültelerinde okutulan sosyal ve beşeri bilimler ile temel İslam bilimleri arasında da geniş anlamda bir konu bütünlüğünün sağlanmasını engellemektedir. Bu bağlamda İlahiyat fakültelerinde okutulan beşeri-toplumsal derslerin konu içeriği ile yine ilahiyat fakültelerinde okutulan Temel İslam Bilimlerinin içeriği arasında ciddi bağlantılar kurmak pek mümkün değildir. Örneğin, din sosyolojisi derslerinde küreselleşmeyle birlikte insanların, kültürlerin, finans kaynaklarının, sermayenin vb.'nin dünyadaki hızlı dolaşımı ele alınmaktadır. Bu bağlamda, küçük bir köy haline gelen dünyada artık sınırların anlamsızlaştığı ve yoğun göç hareketlerinin yaşanmasıyla ilgili konular sosyolojide hatırı sayılır bir literatür kaynağından hareketle anlatılmaya çalışılmaktadır. Fakat bu yeni durum yok sayılarak hâlâ yüzlerce sene önceki dünyanın gerçekliklerini yansıtan keskin ayrımlar olarak “darü'l-İslam-daru'l-harp” kavramları herhangi bir değişikliğe uğratılmadan aynı şekilde günümüz fıkıh dersi kitaplarında yerini muhafaza etmektedir. Sonuç olarak sosyoloji derslerinde anlatılan konularla örneğin, fıkıh derslerinde anlatılan konular arasında bağlantılar kurmak, günümüz meseleleriyle ilgili fikhî, kelimî, ahlâkî vb. açıklama ve normlarla toplumsal gerçeklik arasında bir karşılaştırma yapmak, hem hoca hem de öğrenci açısından imkânsızlaşmaktadır.

Diğer taraftan toplumla direkt bağlantılı olan İslâmî ilimlerin öğretildiği derslerde modern öncesi dönemin toplumsal gerçekliğine tekabül eden kavram ve yaklaşımların günümüz toplumlarındaki yansımalarını ele alan toplum araştırmalarından bahsetmek doğal olarak mümkün olmamaktadır. Örneğin fıkıh dersinde dinden dönenler, cizye vergisi, kadının miras payı, köle azad etme vb. konuların günümüz toplumlarındaki sosyolojik boyutunu ele alarak değerlendirmeniz mümkün değildir. Çünkü Berger'in de ifade ettiği üzere, bu dini bilgiler, hükümler ve anlamlar sadece kendisine tekabül eden bir toplumsal-kültürel bağlam içerisinde anlam kazanmaktadırlar.

Toplumsal kurumlar tarafından sosyal bir yapı ile desteklenmeyen dini bilgi ve anlam sisteminin eğitiminin de bireyler açısından akla yatkınlık özelliğine sahip olmadığı söylenebilir. Çünkü birey açısından dini bilgilerin akla yatkın olması için bilgilerin destekleyici bir sosyal yapıya, akla yatkınlık yapısına ihtiyacı vardır (Furseth, Repstad, 2011: 116). Bu nedendir ki, kendisine tekabül eden ve destekleyen böyle bir toplumsal-kültürel bağlamın

Dinî İlimlerle Toplumsal Gerçekliğin Uyumlu Olmadığı Bir Ortamda İlahiyat Eğitiminin Etkililiği

yokluğu ders kitaplarındaki dini bilgi ve anlam sisteminin makuliyeti açısından da sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Buraya kadar söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, İlahiyat fakültelerinde öğretilen konu, kavram ve bilgilerin çoğu zaman yaşadığımız toplumla, dünyayla ve hayatla bağlantısının kurulması kolay olmamaktadır. Bu nedenle de hayatta hiçbir şeye tekabül etmeyen, dolayısıyla tamamen soyut kalan kavramları akılda tutmanın yegâne yolu olarak genellikle ezberciliğe başvurulmaktadır. İlahiyat fakültelerinde genellikle ezberci öğrenmeye mahkum kalmanın diğer benzer nedenleri de bulunmaktadır. Aşağıda ünlü psikolog ve eğitimci Ausubel'in "anlamli öğrenme" kuramından hareketle öncelikle "anlamli öğrenme" ve ezberci öğrenmenin özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız. Ardından "anlamli öğrenme"nin avantajları ve "ezberci öğrenme"nin dezavantajlarını inceleyerek İlahiyat fakültelerinde neden genellikle, etkisiz bir öğrenme biçimi olarak tanımlayabileceğimiz, ezberci öğrenmeye mahkûm kalındığı konusunu ele alacağız.

"Anlamli Öğrenme" Kuramı ve İlahiyat Fakültelerinde Eğitim-Öğretim

Psikolog David Ausubel tarafından geliştirilen ve zamanla eğitim camiasında büyük ilgi gören "anlamli öğrenme" kuramı daha kalıcı, özümsebilir ve yaratıcılığa dönüşen öğrenmenin koşullarını belirlemeye çalışmaktadır. Ezberci öğrenmeye karşı geliştirilen anlamli öğrenme kuramına göre bilginin kazanılması ve muhafazası öğretim materyali ile öğrenen kişinin bilişsel yapısında var olan fikirler arasındaki aktif ve etkileşimli sürecin ürünüdür. Anlamli öğrenme mantıksal anlamlılığa sahip yeni bilgilerle, bilişsel yapıda bulunan ve çıpa görevi gören ilgili bilgiler arasındaki etkileşimin sonucunda yeni anlamların ortaya çıkmasıyla gerçekleşmektedir. Ausubel'e göre, anlamli öğrenme evresinde özümseme süreçleri aşağıdakileri kapsamaktadır: 1. Öğrenme materyalini bilişsel yapıda var olan ilgili fikirlere çıpalama; 2. Yeni sunulan fikirlerin, var olan ilgili fikirlerle (çıpalar) etkileşimi ve etkileşim sayesinde yeni anlamların ortaya çıkması; 3. Ortaya çıkan yeni anlamların hafıza intervalında kendileriyle uyumlu olan çıpa fikirlerle ilişkilendirilmesi (Ausubel, 2000: 8).

Anlamli öğrenme kuramının temeli bireyin önceden edindiği bilgi birikimine dayanmaktadır. Bireyin zihninde var olan yaşantılar ya da

deneyimler sonucu elde edilen herhangi bir kavram, olay, nesne veya bilgiler yeni bilgilerin anlamlı olarak öğrenilmesine hizmet etmektedir (Meydan, 2017: 84).

Anlamlı ve ezberci yöntemle öğrenilmiş materyaller niteliksel bakımdan birbirinden farklı şekillerde öğrenilir ve akılda tutulur. Çünkü anlamlı öğrenme ödevleri, ezberci öğrenme ödevlerinden farklı olarak, tabiatı gereği, bilişsel yapıdaki ilgili yerleşik fikirlerle ilişkilendirilebilir ve onlara çıpalanabilir mahiyettedir. Anlamlı öğrenme ödevleri bilişsel yapıda var olan fikirlerle, çok sayıda önemli düşünsel ilişkileri anlamayı mümkün kılacak şekilde ilişkilendirilebilir. Ezberci yöntemle öğrenilmiş materyal ise ilgili bilişsel yapının bileşenleri ile yukarıda bahsedilen türden bir ilişkinin kurulmasına izin vermeyen ayrık ve görece olarak soyutlanmış, izole öğelerdir. Sonuç itibariyle ezberci öğrenmeyle öğrenilmiş materyal, bilişsel yapı ile sağlam şekilde etkileşime girmediğinden onlar tamamen çağrışımsal bir temelde öğrenilmekte ve akılda tutulmaktadır. Onların akılda tutulması esasen hemen öncesinde veya sonrasında ezbere öğrenilmiş benzer veya zıt materyallerin müdahaleci tesirinden etkilenmektedir. Fakat anlamlı öğrenmede öğrenme ve akılda tutmanın çıktıları öncelikle öğrenme materyali ile etkileşime giren ve bilişsel yapıdaki ilgili ve birikimsel olarak kurulmuş olan düşünsel sistemlerin özelliklerinden etkilenir. Sonuç itibariyle anlamlı öğrenmeyle ortaya çıkan yeni anlamlar bilişsel yapıdaki düşünsel sistemin bütünleyici ve ayrılmaz bir parçası haline gelir (Ausubel, 2000: 124).

Öğrenme sürecinde öğrenci yeni muhatap olduğu malzemeye bilişsel yapılarında var olan bilgileri arasında bir ilişki kurabilirse anlamlı öğrenme gerçekleşir. Böylelikle anlam: fikirler olaylar, kavramlar ve nesnelere arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak tanımlanır. Öğrenci eğer bu ilişkinin farkında değilse, öğrendiklerini zihnindeki diğer bilgiler ile bütünleştiremiyor ve bağ kuramıyor ise anlamlı öğrenme gerçekleşmez (Meydan, 2017: 84).

Ausubel'e göre anlamlı öğrenmenin olmazsa olmaz üç şartı: mantıksal anlamlılığa sahip eğitim materyali, anlamlı öğrenme biçimi, yani yeni bilgilerin öğrenenin bilişsel yapısındaki çıpa bilgilerle ilişkilendirilerek öğrenilmesi ve son olarak da öğrenenin bilişsel yapısında yeni konuyla ilgili "çıpalar"ın mevcut ve ulaşılabilir olmasıdır. Eğitim materyali mantıksal anlamlılığa sahip olsa bile, anlamlı öğrenmenin gerçekleşmemiş olması veya öğrenenin bilişsel yapısında uygun çıpaların yokluğu anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesini engelleyecektir (Ausubel, 2000: 68-70). Dolayısıyla bu şartların yokluğunda ezberci öğrenme

Dinî İlimlerle Toplumsal Gerçekliğin Uyumlu Olmadığı Bir Ortamda İlahiyat Eğitiminin Etkililiği

ve haliyle de bilginin transfer edilememesi ve unutulma ihtimali çok yüksek olacaktır. Çünkü ezberci öğrenme ile öğrenilmiş materyaller var olan düşünsel sistemlere çıpalamadığından unutmaya kat kat fazla açık hale gelmektedir. Ausubel unutmamanın 12 nedenini açıklarken ilk sıraya anlamlı öğrenme için gerekli bilişsel koşulların yokluğunu koymaktadır. Onun gerekli koşulların yokluğu ile kastettiği üç durum sırasıyla, eğitim materyalinin mantıksal anlamlılıktan yoksun olması, ezberci öğrenme biçimi ve öğrenen kişinin bilişsel yapısında ilgili “çıpalama” fikirlerinin yokluğudur (Ausubel, 2000: 116).

Öğrencilerin ezberciliğe başvurmalarının temel nedenlerinden biri, yeni bilgilerin öğrenenin bilişsel yapısındaki çıpa bilgilerle ilişkilendirilmeden öğrenmeye çalışmalarıysa, bir diğeri de yeteri kadar çıpalanmış anahtar fikirlere sahip olmadıkları halde yeni bilgileri öğrenmeye çalışmalarıdır. Yeni bilgilerin ilişkilendirile ve çıpalanabileceği bu tür fikirlerin bilişsel yapıda ulaşılmaz olması, mantıksal açıdan anlamlı olan materyalin dahi potansiyel açıdan anlamlılıktan yoksun kalmasına sebep olmaktadır (Ausubel, 2000: 151).

İlk kez Ausubel tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenen “anlamlı öğrenme” ve “ezberci öğrenme” kavramları birçok eğitimci tarafından daha da geliştirilmiş ve yeni boyutlar eklenmiştir. Söz konusu eğitimcilerden biri olan Richard E. Mayer “ezberci öğrenme”nin sadece öğrendiklerini hatırlamaya yaradığını, fakat “anlamlı öğrenme”nin hatırlamanın yanında öğrendiklerini yeni problemlere ve öğrenme durumlarına transfer edebilmeyi de sağladığını savunmaktadır. Böylece, Mayer’e göre, “anlamlı öğrenme” anlama, uygulama, çözümlenme, değerlendirme ve yaratma becerilerini geliştirerek yeni problemler için çözümler üretmeyi ve yeni kavramları anlamayı sağlayacaktır (Mayer, 2002).

İlahiyat fakültelerinde “anlamlı” değil, “ezberci” öğrenmenin yaygın olduğunu gözlemlemek zor değil. Aslında İlahiyat fakültelerinde “ezberci öğrenme”den kaçınmak ve konuları “anlamlı öğrenme” ile özümsemek için gerekli koşulların mevcut olduğunu söylemek de pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim günümüzde İlahiyat fakültelerinde yaygın olarak okutulan kelim ve fıkıh kitaplarında yer alan konuların “anlamlı öğrenme” ile özümsemesi oldukça zor görünmektedir. Çünkü öğrencilerin bilişsel yapısında bu konuların demirlenebileceği “çıpalar” bulmak çok da kolay değildir. Örnekler üzerinden devam ederek söylemek istediklerimizi daha somut şekilde ortaya koyabiliriz.

Klasik kelimelerinde en önemli ve geniş konulardan biri varlık (vücut) konusudur. Varlık konusu genellikle evreni inceleyen ve evren hakkında elde edilen bilgilerden hareketle Allah ile ilgili nazari ve istidlali bilgileri kapsamaktadır. Klasik kelimeler kitaplarında evren ile ilgili bilgiler, dogal olarak, kendi döneminin bilimsel verilerinden hareketle ortaya konulmuş, cevher-araz teorisi üzerinden ele alınmıştır (bkz. Cürcani, 2010). Fakat cevher-araz teorisinin günümüzde herhangi bir bilimsel geçerliliği kalmadığı gibi, kelimeler kitaplarında bu konularla ilgili verilen bilgilerle ortaokul ve liselerdeki fizik derslerinde madde ile ilgili fizik ve kimya derslerinde verilen bilgiler arasında da uyum bulunmamaktadır. Dolayısıyla konunun “anamlı öğrenme” ile özümsebilmesi için günümüzdeki bilimsel gelişmelerle bağlantıları kurularak ele alınması ve işlenmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan özgün tarihsel bağlamda ortaya çıkmış halk’ul-Kur’an gibi konuların günümüzde belli bir bağlama oturtulmadan kitaplarda yer alması “anamlı öğrenme” açısından oldukça sorunludur. Benzer şekilde tarihin bütün dönemlerinde ve günümüzde güncel olan kötülük sorunu, kader, mead vb. konular da dili, ifade ve formüle edilmiş biçimi güncellenmeden, günümüzle ilişkilendirilmeden 1000 sene önceki formüller ve ifade biçimleri aynen muhafaza edilmektedir.

Fıkıh alanında da durum pek farklı değildir. İlahiyat fakültelerinde yaygın olarak okutulan fıkıh kitapları incelendiğinde, günümüzde karşılaştığımız meselelerle söz konusu kitaplarda geçen konular arasında çok az bağlantı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çağdaş piyasa ekonomisi, sanayi, finans sektörü, küreselleşme, çağdaş çalışma hayatı, sanal dünya, bilişim suçları, çağdaş siyasi yönetim modelleri, çevre sorunları, kadın hakları meselesi vb. konular yokmuş gibi davranılmakta, İlahiyat fakültelerinde okutulan fıkıh kitaplarında bu konular kendine yer bulamamaktadır. Öğrencilerin içinde yaşadıkları dünya ve bu dünyadan sağladıkları bilgilerle ilişkilendirilmeyen, genellikle tarım toplumunun ihtiyaçlarıyla sınırlı kalan fıkıh konularını günümüz dünyasında “anamlı öğrenme” ile özümsemek kuşkusuz kolay olmayacaktır. Bunun yerine “ezberci öğrenme”ye başvurulacaktır ki, günümüzde İlahiyat fakültelerinde genellikle karşılaştığımız durum da budur. Sonuç itibarıyla öğrenilen bilgiler yeni problemlere ve öğrenme durumlarına transfer edilemeyerek, yeni problemler için çözümler üretmeyi ve yeni kavramları anlamayı da sağlayamayacaktır. Bu durum İlahiyat fakültelerinde

Dinî İlimlerle Toplumsal Gerçekliğin Uyumlu Olmadığı Bir Ortamda İlahiyat Eğitiminin Etkililiği

öğrenilen bilgilerin sürekli donuk kalmasına neden olarak toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlayacak bilgilere dönüştürülmesini de engellemektedir.

Son olarak belirtmek isteriz ki, bu tespitlerin amacı kuşkusuz kelimeler ve fıkıh kitaplarının hazırlanmasına büyük emek veren akademisyenleri eleştirmek değildir. Amaç, genel resmi çizilmeye çalışılan bu durumun ilahiyat fakültelerindeki eğitimin kalitesine etkilerini ortaya koymaya çalışmaktır. Fakat konunun bireyleri aştığını ve İslam medeniyetinin günümüzde karşılaştığı genel sorunlarla ilgili olduğunu görmek de zor değildir.

Sonuç

İslam tarihi boyunca din sunduğu ilkelerle bir taraftan Müslüman toplumlara gerçekliğin nasıl olması gerektiği konusunda yol göstericilik yapmış, diğer taraftan da mevcut toplumsal gerçekliği kozmik düzen ve değerler bağlamında anlamlı hale getirmeye çalışmıştır. Bu anlamda hayattan kopuk bir din anlayışının değil, gerçeklikleri göz önünde bulunduran ve ideallerini de bu gerçeklikler üzerinden ortaya koyan bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Bu durum Müslümanların anlam ve zihin dünyasında bütünlüğün sağlanması açısından büyük öneme sahiptir.

Günümüzde dinî bilgilerin öğretildiği ve üretildiği makamlar olan veya en azından öyle olması beklenen ilahiyat fakültelerinde söz konusu bütünlüğün sağlandığını söylememiz pek mümkün gözükmemektedir. Öğrencilerin içinde yaşadıkları hayatın toplumsal, ekonomik, siyasi, vb gerçeklikler veya okulda öğrendikleri bazı bilimsel bilgiler ile ilahiyat fakültelerindeki dini bilgiler arasında bağlantı kurmaları çok da kolay değildir. Nitekim fıkıh ve kelimeler gibi temel İslam bilimlerinde öğretilen bilgiler genellikle tarım toplumunun ihtiyaçlarına ve dönemin bilimsel gelişmişlik düzeyine göre şekillenen klasik anlayışın ötesine geçememektedir.

Bu durumda öğrencilerin ilahiyat fakültelerinde yeni öğrendikleri bilgileri sahip oldukları diğer bilgilerle bağdaştırmaları ve böylece anlamlı bir öğrenme gerçekleştirmeleri de mümkün olmamaktadır. Bunun yerine öğrenciler diğer bilgi birikimlerine entegre edilemeyen, dolayısıyla da genellikle ezberlenerek akılda tutulmaya çalışılan bilgilerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Sonuç itibarıyla ilahiyat fakültelerinde eğitimin kalitesini artırma konusunda bir başarı sağlamak zorlaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Araz, Y. (2015). İmam Şâfiî'nin Fıkıh Anlayışındaki Değişim. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, s. 33-73.
- Ausubel, D.P. (2000). The Acquisition and Retention of Knowledge: A Cognitive View. ABD: Springer Science+Business Media Dordrecht (e-book).
- Berger, L. P. (2000). Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları. (Çev. Ali Coşkun), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Cürcani, S. Ş. (2010). Şerhu'l-Mevakıf 1. Cilt. (Çev. Ömer Türker), İstanbul: Kırk Gece Yayınları
- el-Kuduri, A. (2015). Muhtasar'ul Kuduri. (Çev. Osman Güman, Soner Duman), İstanbul: Beka Yayınları.
- el-Mavsılî, A. (2011). Metni el-Muhtar li'l-Fetva. (Çev. Celal Yeniçeri), İstanbul: Şamil Yayınları
- Erişirgil, M. E. (1997). Kant ve Felsefesi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Furseth, I. & Repstad, P. (2011). Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar. (Çev. İhsan Çapçoğlu, Halil Aydınalp), Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Gül, A.R. (2016). Yüksek Din Eğitimi Kurumlarında Değişim ve Yenilenmenin Gerekçeleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5, s. 7-37.
- Mayer, R. E. (2002). Rote Versus Meaningful Learning. Theory Into Practice, 41(4), s. 226-232.
- Meydan, H. (2017). "Anamlı Öğrenmenin Oluşumuna Katkı Açısından İmam-Hatip Okullarında Dini, Akli ve Tecrübi İlimlerin Kardeşliği Üzerine Bir Değerlendirme". *Geleceğin İnşasında İmam-Hatip Okulları* Cilt I. (Ed. İlhan Erdem, İbrahim Aşlamacı, Recep Uçar), Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, s. 81-100.
- Nizamülmülk. (2015). Siyasetname (Siyeru'l-Müluk). (Çev. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Öğmüş, H. (2009). Halku'l-Kur'ân Tartışmalarının Vahyin Allah'tan İnsana İntikaliyle İlgili Telakkiler Üzerindeki Etkisi. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28, s. 17-44.
- Sinanoğlu, A. (2002). İslâm'ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde "Kader" İnancı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 43(2), s. 249-276.
- Tunç, C. (1978). Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1978, 23, s. 325-342.

Dinî İlimlerle Toplumsal Gerçekliğin Uyumlu Olmadığı Bir Ortamda İlahiyat
Eğitiminin Etkililiği

Tûsî, N. (2007). Ahlâk-ı Nâsırî. (Çev. Anar Gafarov, ZaurŞükürov),
İstanbul: Litera Yayıncılık.

Yıldırım, S. (2011). Halku'l-Kur'an Meselesinin Politik İstismarı. Milet
ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 8(1), s. 49-69.